

SLOVENSKA ARHITEKTURNA GRAJSKA DEDIŠČINA

PROBLEMATIKA OHRANJANJA

SLOVENE ARCHITECTURAL CASTLE HERITAGE

CONSERVATION ISSUES

UDK 728.81(497.4)
COBISS 1.02
prejeto 10.11.2009

izvleček

Stanje naše arhitekturne grajske dediščine je nezavidljivo. Z izjemo nekaterih najbolj reprezentativnih objektov, večina fonda propada. Izgovori, da so obnove in vzdrževanja finančno prezahtevna za tako majhno državo, ter da smo v povojnem uničevanju tako ali tako izgubili vse, kar je bilo vredno ohraniti, so le pesek v oči. S primernim in prilagojenim pristopom, upoštevanjem priporočil stroke in sposobnim kadrom, bi lahko na ravni države v nekaj letih začeli s kvalitetnim in učinkovitim programom reševanja slovenske grajske dediščine. Vredno je preučiti sisteme v tujini in jih prilagoditi našim razmeram, kulturi in prostoru. Pri tem moramo upoštevati že izvedene študije, pripraviti izvedljive programe in ciljno usmerjene strategije ravnanja z arhitekturno dediščino gradov.

abstract

The current situation of our castle heritage is unenviable. With the exception of some of the most representative structures, most of the stock is in decay. Excuses, such as that renovations and maintenance are financially too demanding for such a small country and that during the post-war period we lost - in one way or another - everything worth preserving, are pure nonsense. On the state level, with an appropriate and adapted approach, and heeding expert recommendations, within a few years we might launch a quality and effective rescue programme for Slovenia's castle heritage. It is worthwhile studying foreign systems and adjusting them to the local conditions, culture and space. In so doing, we will have to take into account studies that have already been implemented, and prepare practicable programmes and targeted strategies for the management of the architectural heritage of castles.

ključne besede

arhitekturna grajska dediščina, propadanje, upravljanje

key words

architectural castle heritage, decay, management

Problematika ohranjanja naših gradov je prav gotovo večplastne narave in je rezultat prepletanja mnogih dejavnikov. Povojna uničevanja in neustrezna umestitev programov v grajsko arhitekturo so dejstva, ki jih ne moremo spremeniti. Dolgotrajne obnove, neorganizirano upravljanje, problem financiranja, nespoštovanje in komercialno vrednotenje kulturne dediščine, brezbriznost države in prevelik vpliv politike v primerjavi z vplivom stroke pa je le nekaj področij, na katerih lahko in tudi moramo še veliko doseči.

Država je kot lastnica najpomembnejših kulturnih spomenikov upravičeno deležna največ kritik. Mačehovsko skrbi že za objekte v svoji lasti, kaj šele, da bi priskočila na pomoč zasebnikom. "Ne poznam države, kjer bi se do ključnih grajskih arhitektur, nepogrešljive sestavine naše kulturne dediščine, obnašali tako neodgovorno," so besede dr. Ivana Stoparja v intervjuju s Francijem Lazarinjem objavljenem v Umetnostni kroniki [2007, str. 18]. Čas tiho teče in tako kot vse žive organizme razkrajja tudi našo nepremično kulturno dediščino. Za primer lahko vzamemo grad Gradac, ki je v državno last prešel pred desetimi leti. V tem času država navkljub interesu morebitnih investitorjev ni uspela oddati gradu v najem, niti ni skrbela za njegovo vzdrževanje. Grad, ki je bil sprva zasnovan kot utrdba, se je med drugim ponašal z vrhunsko parkovno zasnovo. Grajsko poslopje je sicer dobilo novo streho, financirano iz občinskega proračuna, medtem ko park ostaja zanemarjen. Še več! Aleje platan o kateri Stopar govori še leta 2004 [str. 32] danes ni več. V času, ko se večina obnovitvenih del na gradovih v državni lasti financira iz evropskih skladov, je težko verjeti,

da pomanjkanje financ ovira tekoče vzdrževanje tistih nekaj dobro ohranjenih gradov, ki jih še imamo. Pravilno je, da se največ vlaga v gradove, ki so z opremo vred prestali obdobje druge svetovne vojne praktično nepoškodovani, saj so le-ti ohranili večino svoje kvalitete. Pa je prav, da se na ta račun manj ohranjene ignorira toliko časa, da od njih res ne ostane nič kar bi bilo vredno rešiti? Včasih se zdi, da država namerno pušča naravi prosto pot, pa naj jo ona odreši neželenih obveznosti.

Slika 1: Grad Gradac, notranje dvorišče.

Figure 1: Gradac Castle, inner courtyard.

Nesmiselno se je do kulturne dediščine obnašati kot do komercialne gradnje. Ve se, da so stroški tekočega vzdrževanja

in strokovno kvalitetnih obnov grajskih stavb in njihovega ambienta finančno izredno zahtevni in v sedanji praksi vse prej kot profitni projekti. A to še ne pomeni, da nam pravilno upravljanje kulturne dediščine ne more prinašati "dobička" in in z njim povezanih splošnih koristi. S pravo mero sodelovanja

Slika 2: Grad Gradac, pogled na grajski park.

Figure 2: Gradac Castle, view of the castle park.

med strokami in s poslušom za potrebe kulturnih spomenikov, bi lahko dosegli bistveno boljše rezultate, tako na ekonomskem, kot na spomeniškovarstvenem področju. Kot uspešen primer lahko izpostavimo nemško združenje lastnikov gradov (die Deutsche Burgenvereinigung), ki je bilo ustanovljeno že leta 1899 in uspešno deluje kot poslovna mreža. Podobno angleški National Trust skrbi za naravno in kulturno dediščino Velike Britanije pod zgornjim sloganom "for ever, for everyone". Kot dobrodelna ustanova se financira z donacijami, letnimi

Slika 3: Grad v Beltincih.

Figure 3: Castle at Beltinci.

članarinami, vstopninami in dobičkom iz prodajne ponudbe, ter je tako povsem neodvisen od države. Nasprotno je španska organizacija Paradores v državni lasti in upravlja verigo hotelov v gradovih, dvorcih in samostanih po celotnem ozemlju Španije. Da bi tudi naša kulturna dediščina (za)živela, jo moramo uporabljati na kar čimbolj produktiven in tržen način. Trenutno pa le sedimo na zlati jami, morda tudi zato, ker ima večina upravljalcev slovenskih gradov izobrazbo na področjih, ki so povezani z zgodovino in kulturno dediščino, ne pa tudi s področja ekonomije ali poslovnih znanosti [Mihalič in sod., 2000, str. 136]. To niti ni nič napačnega, ko bi le na državni ravni obstajala organizacija, ki bi prevzela poslovno vodenje vseh grajskih nepremičnin, tako tistih v državni, kot zasebni lasti.

Prav neurejena lastništva pa so eden izmed krivcev za propadanje naših gradov. Država namreč financira zlasti dela na gradovih v njeni lasti, za tiste, ki so v zasebnih rokah ali v denacionalizacijskem postopku pa kaže bistveno manj zanimanja. Celo več, zasebniki lahko kandidirajo za evropska sredstva le preko državne presoje, kjer pa se največkrat vse ustavi. Morda zato ker zasebniki predstavljajo premočno konkurenco za neambicizne državne projekte? Za prej omenjene denacionalizacijske primere, kjer se postopki vlečejo že dolga leta, bi potrebovali posebno strategijo, da obvarujemo svojo kulturno dediščino pred propadom. Obenem bi morali izdelati ustrezno strategijo za gradove, ki jih "nihče noče", ker so predragi za obnovo in vzdrževanje [Mihalič in sod., 2000, str. 137]. Grad v Beltincih, na primer, je od smrti svoje zadnje lastnice že preko 30 let brez gospodarja [Zdravec, 2007, str. 3]. Na srečo njegov skrbnik, občina Beltinci, skrbi za tekoče vzdrževanje. Tudi ptujski grad je že dolga leta predmet spora med potomci rodbine Herberstein in državo, čeprav zakon o denacionalizaciji kulturne spomenike izvzema iz vračanja. Slabše jo je odnesel dvorec Ravno polje. Njegov propad se je začel po drugi svetovni vojni, ko je bil nacionaliziran in do danes je ostal brez stehe celotni severni trakt, sesul se je tudi večji del arkadnih hodnikov. Dvorec je tako prepuščen "razdiralnemu času in grabežljivim ljubiteljem starin, ki iz dvorca pospešeno ropajo dragocene kamnoseško obdelane kose" [Sapač, 2007, str. 15].

Slika 4: Žalostna podoba dvorca Ravno polje.

Figure 4: Miserable view of Ravno polje Mansion.

Dolgotrajno obnavljanje grajskih arhitektur je še eden v vrsti resnih problemov, ko govorimo o ravnanju z dediščino gradov. Nema lookrat se zgodi, da se po več desetletjih obnovitvena dela gradu zaključijo, pa je treba spet kaj popraviti tam, kjer smo najprej začeli (Podsreda, Turjak, ...). Obnove bi morale slediti prioritetni listi, ne pa da so odločitve kaj in kdaj se bo obnavljalo vse prevečkrat izključno politične narave oziroma plod naključij. Prioritetna lista bi morala zajemati ne le oceno stanja stavbe z vsemi pomembnimi arhitekturnimi členi, temveč tudi njenega ambienta ter pomembnosti za krajino. Podana ocena bi morala služiti kot merilo kaj smemo in kaj moramo postoriti na dotičnem spomeniku.

Država v zadnjih letih nekatere od gradov ponuja v najem. Pred dvema letoma je tako iskala upravljalca za grad Borl. Na razpis sta se javila dva zainteresirana najemnika, ki pa sta ugovarjala kratkemu najemnemu obdobju. Doba 25-ih let je dejansko kratka, če upoštevamo, da bi moral najemnik po izboru na razpisu izdelati projektno dokumentacijo, pridobiti gradbeno dovoljenje in opraviti večino obnovitvenih del, preden bi sploh lahko začel koristiti spomenik v svoje namene [Milošič, 2006, str. 6]. Za kar nekaj gradov pa je država upravljalca našla brez razpisov (Snežnik, Grad, Pišece, konjušnica Ptuj). V teh primerih ni bila med obema strankama podpisana nobena pogodba, zato so nesojeni investitorji v duhu trenutne finančne nestabilnosti toliko lažje in povsem brez obveznosti odstopili od dogovora [Klančar, 2008]. Pravkar obnovljeni spomeniki pa zopet samevajo.

Pa je država res edini krivec? V že omenjenem intervjuju dr. Stopar opozarja na trenutno družbeno klimo, ki prenovi grajskih stavb ni preveč naklonjena, razen če v njih vidi neposredno (finančno) korist. Dejstvo je, da smo Slovenci narod, ki je načrtno uničil skoraj vse svoje gradove in njihovo opremo [Stopar, 2007]. Navkljub temu, da odnos do gradov ni več tako negativen kot je bil med in takoj po drugi svetovni vojni, pa še vedno nimamo pravega odnosa do kulturne dediščine. Z izjemo nekaterih društev, ki s prostovoljnimi delom in donacijami poskušajo čimbolj prispevati k ohranjanju njihovega lokalnega ponosa, se kot narod očitno niti ne zavedamo bogastva kulturne dediščine, ki je skrito v obliki še ohranjenih in tudi razvaljenih gradov. Torej bi bilo smiselno vložiti nekaj energije tudi v vzgojo naših otrok, da bodo svojo kulturo znali bolj ceniti kot njihovi starši in stari starši.

Cilji za prihodnost

Kaj lahko storimo, da izboljšamo stanje? Uveljaviti bi morali enotno vrednotenje grajskih stavb po katerem bi oblikovali prioriteto lestvico obnove. Morali bi vzpostaviti prakso, da vzporedno s konzervatorskim projektom obnove nastaja tudi študija izvedljivosti in upravičenosti predlaganih projektov/programov. Taka študija vsebuje med drugim (opis trenutnega stanja, pregled mogočih rešitev) tudi poslovni načrt. Ta pa vsebuje podatke o uporabi objekta, terminskih planih, lastniški strukturi, podatke o investitorju in finančni načrt, pogodbe z izvajalci in podizvajalci gradbenih del ter idejni arhitekturni načrt, zavarovalniško kritje, poročilo o vplivih na okolje, pričakovane razvojne vidike itd. Predvsem pa bi bilo potrebno

vnaprej določiti zanesljivega upravljalca, ki bo predvideni program dejansko izvajal. In šele po vseh naštetih korakih bi se morala začeti obnova. Podobno meni tudi Stopar [2002], ki pravi, da bi vsak poseg moral biti pretehtan in podprt z oceno o razvidnih, predvsem tudi finančnih posledicah za bodočega, seveda zanesljivega in tudi vnaprej znanega in zagotovljenega uporabnika. Deloma je ta priporočila država upoštevala v Razpisni dokumentaciji za izbiro najemnika za najem nepremičnin v kompleksu kulturnega spomenika Dolane - grad Borl. Čeprav je grad deloma že saniran, se z nadaljno obnovo čaka na najemnika in program, ki ga namerava umestiti v grajski kompleks. Nadaljna dela se bodo prilagodila potrebam načrtovanega programa in sicer na stroške države, ki bo sredstva črpala iz evropskih skladov [Razpisna dokumentacija, UL RS 117/2008]. A tudi tokratni razpis ni uspel, saj je pravočasno prispela le ena ponudba s predlagano višino najemnine 0 evrov [Delić, 2009, str. 11]. Država se zanjo ni odločila iz očitnih razlogov (nesprejemljivo nizka najemnina). Za evropska sredstva iz Sklada za regionalni razvoj pa brez projektne dokumentacije ne more zaprositi. Država očitno deluje po principu "Sama ga nočem, tebi ga pa tudi ne dam" ali kot pravi Fister [2008, str. 8]: "Zaščiteni spomenik ali del kulturne dediščine naj bi bil namreč predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za neko prihodnost ali še manj za človeštvo kot celoto." Tako se kolesje birokracije vrti v krogu, medtem pa grad že od leta 1981 sameva in propada. Bo zob časa načel tudi mogočne, dvanajst metrov debele zidove [Stopar, 1990, str. 27], preden se bo našel najemnik po volji države?

Opisana problematika ni nova in v preteklosti so se že večkrat iskale rešitve za izboljšanje situacije. O financiranju stavbne dediščine govori poročilo, ki ga je že leta 1996 pripravila skupina strokovnjakov Sveta Evrope in izdalo Ministrstvo za kulturo. Z ekonomiko in upravljanjem grajskih stavb se je ukvarjala študija Raziskovalnega centra Ekonomske fakultete [Mihalič in sod., 2000]. Naročnika raziskave sta bila Ministrstvo za znanost in tehnologijo ter Ministrstvo za kulturo. Čeprav končno poročilo poleg analiz stanja vsebuje tudi predloge, kako stanje izboljšati, naročnika predlaganih sprememb do danes še nista prenesla v prakso. Iz tega lahko sklepamo, da je ostal potencial opravljenih študij neizkoriščen.

Navkljub vsemu kar smo v zadnjih desetletjih že izgubili, pa obstajajo tudi svetle izjeme. Gradbeno podjetje Givo je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prevzelo celoten objekt dvorca Selo v Ljubljani. Kljub raznovrstnim programom in številnim gradbenim posegom, je novi lastnik sledil konzervatorskemu programu in uspel ohraniti bistvene spomeniške prvine in elemente baročnega oblikovanja prostorov. Naivno bi bilo pričakovati, da podobno srečna usoda čaka dvorec Črnci, ki se je kot prvi v Sloveniji ponašal z enoosno ureditvijo, kateri se je podrejela celotna ureditev prostora [Stopar, 1991, str. 16]. Tega trenutno prodajajo kar prek spletnega trga nepremičnin za ceno enodružinske hiše v Ljubljani.

Očitno je, da na področju upravljanja z našimi gradovi lahko dosežemo še precej izboljšav. Stopar [2002, str. 12] neuspešno opozarja že vrsto let: "Preveč smo v zadnjih desetletjih že izgubili, da bi smeli ustrezne odločitve neodgovorno prelagati

v nedoločeno prihodnost". Določene odločitve v pravo smer so že bile sprejete v novem Zakonu o varstvu kulturne dediščine, kjer je določeno, da mora biti del projektne dokumentacije za pridobitev kulturnovarstvenega soglasja tudi konzervatorski načrt. To je interdisciplinaren elaborat, ki naj bi dovolj natančno povzel vse ključne značilnosti, lastnosti, stanje, zgodovino, kvalitete in ostale podatke o posameznem spomeniku.

Nadalje se moramo zavzeti, da se grajsko kulturno dediščino vrednoti glede na njen zgodovinski in umetniški pomen, na njen pomen kot arhitekturni spomenik ter kot prvino, ki oblikuje našo kulturno krajino. Našteto je mogoče doseči s spodbujanjem javnega zanimanja in s pravilnim upravljanjem, z ohranjanjem slovenske kulturne krajine, z nagraditvijo sodelovanja (materialnega in nematerialnega) pri ohranjanju dediščine ter, nenazadnje, s pomočjo (materialno in nematerialno) zasebnim lastnikom pri ohranjanju in vzdrževanju spomenikov v zasebni lasti.

Naloga, ki je pred nami je obsežna, a obvladljiva. Zahteva tesno sodelovanje strokovnjakov z različnih področij in takojšnje ukrepanje. Najtežje in obenem neobhodno pa bo zagotoviti zadostno pozornost odgovornih v vladnih institucijah, da se naša kulturna dediščina ohrani tudi za naslednje generacije.

Zahvala

Za pomoč pri nastajanju prispevka se iskreno zahvaljujem mentorju doc. dr. Ljubu Lahu.

Viri in literatura

Batič, J. ur., (1996): Vestnik. Financiranje stavbne dediščine. Izdajatelj: Ministrstvo za kulturo, Ljubljana.

Delić, A., (2009): Zapuščena in osramočena narodova bit. Mag, 5.10.2009.

Dvorec Ravno polje

<http://www.foto-slovenija.com/galerija/displayimage.php?album=4&pos=260>, <november, 2009>

Fister, P., (2008): Prihodnost arhitekture kot kulturne dediščine? AR št. 2008/2: 9-13

Grad Beltinci

<http://www.beltinci.si/images/GradZaInternet.jpg>, <november, 2009>

Grad Gradac, notranje dvorišče

http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Grad_Gradac_dvorec.jpg, <november, 2009>

Grad Gradac, pogled na park

<http://rkg.gov.si/GERK/viewer.jsp>, <november, 2009>

Klančar, Vid 19.12.2008, osebni razgovor.

Mihalič, T., Rozman, R., Kramberger, D., in sod., (2000): Modeli financiranja, ekonomike varstva in upravljanja s kulturno dediščino. Slovenski gradovi – financiranje, ekonomika, upravljanje, končno poročilo. Raziskovalni center Ekonomske fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

Milošič, F., (2006): Grad Borl sameva in čaka najemnega "graščaka". Delo, 3.11.2006.

Prodaja gradu Črnci, http://www.nepremicnine.net/nepremicnine.html?id_regije=15;nep=2;posr=1;detail=5293629;pic=792664.jpg, <november, 2009>

Mlada raziskovalka Barbara Baraga
barbara.baraga@gmail.com
UL Fakulteta za arhitekturo

Iz recenzije

Članek pregledno obravnava problematiko ohranjanja slovenske arhitekturne grajske dediščine v sedanjosti in skuša sugerirati nekatere usmeritve za prihodnost.

V prvem delu članka bi bila ob upravičeni kritiki sedanjih razmer smiselna še nekoliko obsežnejša analiza vrste pozitivnih primerov ohranjanja in revitalizacije slovenske arhitekturne grajske dediščine. Glede na obseg in zahtevnost te dediščine je razumljivo, da vseh perečih problemov v dveh desetletjih ni bilo mogoče ustrezno rešiti. Ustrezno pa je avtoričino opažanje, da s strani države vodeni obnovitveni posegi pogosto niso bili izvedeni na podlagi strokovno sestavljenega prioritarnega seznama najpomembnejših in najbolj ogroženih spomenikov. Ob tem je treba dodati, da mnogi najpomembnejši spomeniki grajske dediščine niso bili razglašeni za spomenike državnega pomena, s tem pa je bila onemogočena njihova uspešna obnova in revitalizacija na podlagi kandidiranja na domačih in tujih razpisih (npr. Lemberg, v zasebni lasti).

V drugem delu članka je pri obravnavi ciljev za prihodnost treba poudariti, da samo teoretska načela in vedno znova vzpostavljeni mehanizmi za ohranjanje grajske dediščine še zdaleč niso dovolj za rešitev te obsežne problematike, ki je prisotna tudi v številnih drugih evropskih državah. Gre predvsem za širšo problematiko družbenih odnosov in uveljavljanja načel pravne države. Ob razglabljanju o teoretskih načelih ohranjanja grajske dediščine pa tudi ne gre prezreti, da se pri revitalizaciji obnovljenih lupin pogosto vse ustavi, ker enostavno ni konkretnih ljudi, ki bi lepo na papirju zapisana načela izpeljali tudi v praksi. Pot do odgovorov na ta vprašanja lahko vodi le preko natančne analize izkušenj iz prakse s številnimi pozitivnimi in negativnimi izkušnjami.

dr. Igor Sapač,
Arhitekturni muzej Ljubljana